

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 9]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 275-280

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ GRYGIER

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM”⁹⁾

— W sprawie znajdujących się w Tajnym Archiwum w Królewcu starych biblii. Biblie te ma przejąć Biblioteka Zamkowa. Reskrypt do radcy konsystorsialnego dr Bocka z 19 października 1772 r. *Acta wegen Vermehrung der Königl. Bibliothek in Königsberg* (71, i, vol. III).

Billet — papiery wartościowe

— Biuro Kwaterunkowe w Królewcu — *Billetier Werk in Königsberg*. Organizacja²²⁹ (75, b).

— W sprawie papierów wartościowych. „*Die Declaration wegen Vindicirung, Erneuerung und Amortisation der Banco-Noten, Pfandbriefe, Tabaks- und Seehandlungs-Actien, auch anderer Billets — au porteur*”²³⁰. (20, a).

Blauer Krug — karczma królewiecka

— *Blauer Krug*²³¹. Organizacja wolnego placu na potrzeby karczmy w Lebeniku (*Löbenicht*) (76, b).

Blech — blaszki metalowe

— Dochodzenie w sprawie złożenia w kościele w Kiajpedzie fałszywych pieniądze (blaszek metalowych) (98, ee).

— Organizacja fabryk blachy (61, h).

— Ordynacja dla huty i walcowni żelaza, blachy i miedzi w Prusiech. *Die Hütten und Hammer Ordnung*²³² (4, f).

²²⁹ *Billetier Werk* = *Billetieramt* = *Einquartierungsamt* = *Einquartierungsbureau* = Biuro Kwaterunkowe, wydające kwity kwaterunkowe, na podstawie których żołnierze mieli prawo zakwaterowania u mieszkańców danej miejscowości. Był to środek płatniczy żołnierza.

²³⁰ Pod pojęciem *Billet* rozumiano: zaświadczenie, wizytówkę, bilet miłosny (*billet d'amour*), pismo polecające, kwit kwaterunkowy, kwit dłużny, weksel, notatka adresowa, dyplom. *Billet au porteur* oznaczał kwit dłużny (*Schuld-schein*).

²³¹ *Krug* = mała karczma, w której wolno było sprzedawać tylko piwo.

²³² Organizacja hut rudy darniowej w Prusach Książęcych oraz tzw. *Schmelzhütte*, do których należały magazyny rudy żelaznej i węgla *Vorrathshäuser für Erze und Kohlen*. Były również huty różnych metali (*Blei, Zinn, Kupfer, Silber, Röst und Waschherde, Poch- und Amalgamirwerke*). Organizacja zakładów obróbki metali to *Hammerwerke*, w których stosowano ogień i młot.

Bleichgarten — bielnie

— Bielnie na przedmieściu Królewca — Tragheim²³³. Dochodzenie w sprawie urządzania zabaw i zawodów strzeleckich na tej bielni w Tragheimie (110, d).

— Bielnie (*Bleichgarten — Bleich-Plätze*) na Sackheim. Sprawy jurysdykcji miasta Lebeniku (76, c).

Bley — ołów

— Zakaz kupowania ołowiu bez zezwolenia i zaświadczenia (33, e).

— Garncarze i szklarze mogą bez ograniczeń kupować ołów potrzebny do wykonywania zawodu. Reskrypt z 22 października 1758 r. *Acta wegen des Krieges zwischen Preussen und Oesterreich*. Vol. VIII (SZ, KK).

— Dostarczenie ołówków potrzebnych do urzędowania Collegium Kamery Wojenno-Skarbowej w Królewcu²³⁴ (19, a).

Blinder — niewidomy

— Sprawa załatwiania spraw urzędowych przez niewidomego profesora v. d. Goltza (139, e, 2).

Blitz — piorun

— Organizacja ochrony przeciwpożarowej z przyczyn wyładowań atmosferycznych. Reskrypt z 12 maja 1774 r. w sprawie instalacji piorunochronów (77, c, 3).

— Nakaz zakładania piorunochronów na wieżach kościelnych (18, e, 3).

Bock — ładownie

— Budowa ładowni i lodowni w porcie królewieckim (134, d).

²³³ Bielnie = *Bleichenstalten* były najstarszymi i najskuteczniejszymi instytucjami czyszczącymi odzież i bieliznę. Wprawdzie tego rodzaju wybielanie bielizny i odzieży wymagało dużo czasu i trudu, niemniej wybielanie małych ilości zawsze się opłacało. Rozróżniano dwa rodzaje bielni: naturalne oraz chemiczne. Do naturalnych należały bielnie na powietrzu i słońcu (*Rasenbleiche, Luftbleiche, Sonnenbleiche* = *Bleichgärte, Bleichplätze*). Bielnie na otwartym placu (*Luftbleiche*) wymagały otwartej przestrzeni przewiewnej i słonecznej, posiadającej dobrą podściółkę trawy oraz płynącą wodę. Zwykle płynący strumień wody był poprzecinany kanałami, celem stworzenia możliwości prania. Na bielni był również wystawiony budynek (*Bleichhaus*), w którym mieszkali dzierżawcy bielni, było pomieszczenie do przechowywania narzędzi do bielenia, kocioł do przyrządzania specjalnej wody do prania jedwabiu i płótna lnianego. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż kradzież z bielni była znacznie surowiej karana od zwykłej kradzieży. Rozróżniano suche bielnie (*trockenes Bleichen* = odzież czy bielizna była rozkładana na bielni i poddawana operacjom zmiennej atmosfery) oraz mokre bielenie (*nasse Bleichen* = wysuszona i rozpięta bielizna, płótno i odzież po wyschnięciu była stale na nowo polewana wodą).

Chemiczne bielenie znane było już w średniowieczu. Używano mydła i związków alkalicznych. Stosowanie związków chemicznych w szerszym zakresie nastąpiło jednakże dopiero w drugiej połowie XVIII wieku i to przede wszystkim w manufakturach.

²³⁴ *Rothstein* = *Röthel* = czerwona kreda = *rubrica fabrilis*, używana była do wyrobu ołówków (*Röthelstifte*) dla potrzeb biurowych, jak i dla potrzeb kreślarskich (np. u cieśli i stolarzy).

Boernstein — bursztyn, jantar

— W sprawie zwalczania pokątnego (*Partirung*) handlu bursztynem²³⁵. Zob. *Wegen des Strandtes Ordnung* (127, e).

— Sprawy bursztynowe uzależnia się od Kamery Wojenno-Skarbowej w Królewcu (16, b).

— W sprawie obróbki bursztynu (*Wegen der Boernstein Lotterie des Böernstein — Arbeiters = Bernsteinrechsler*)²³⁶. Ordynacja w sprawie robotników (14, a, 3).

— W sprawie przyznania robotnikom pracującym przy bursztynie 2-procentowej akcyzy (dochodu) z importowanego surowego bursztynu (23, d).

— Instrukcja dla Sądu Bursztynowego (*Börnstein-Gericht*) z dnia 24 maja 1764 r. (16, b).

— Sporządzenie odlewu gipsowego ze znalezionej bursztynu (wielkiego okazu) dla Biblioteki Zamkowej. Okaz ten znaleziono w 1803 r. w Schlappken (71, 1).

Bogen — karta papieru stemplowego

— Znajdujący się stempel urzędowy na karcie papieru stemplowego (*Stempel-Bogen*)²³⁷, nie może być zapisany ani przez litery, ani przez jakiegokolwiek inne znaki. Vid. *Ordre für die Geheime Regierungs Canzeley vom 20 Decembre 1770 in Actis wegen des gestempelten Papiers*. Vol. III (15, d).

Bohnen — ziarna fasoli

— Wolny wywóz ziaren fasoli z miast Prus Książęcych. Vid. *Die freye Ausfuhr des von einigen Leuten aus den Städten und vom Landes theils alhin aufgeschütteten Theils zur Saat, Brod und Brauen in Königsberg verkauften Getreydes als Gerste, Haber, Erbsen, Bohnen, Rogen und Maltzes* (4, m).

Boll — kąpiel lecznicza

— Wypadki zgonów w czasie kąpeli (94, j, 2).

²³⁵ W XIX wieku występuje pisownia *Bernstein*. Wielkie zbiory bursztynowych wyrobów znajdowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Dreźnie (zob. M. S a n d e l, *Historia succinorum ex regis augustis cimeliis*, Dresden 1742), w Berlinie i w Jassach. Pod koniec XVII wieku w Królewcu wyrabiano z bursztynu kieliszki i okulary. Wyrażano opinię, że okulary bursztynowe są lepsze od szklanych. Również wierzono w wielką przydatność bursztynu w medycynie.

Pod pojęciem *Partirung* rozumiano z jednej strony dzielenie artystyczne jakiejś większej całości na drobne. W tym wypadku chodzi o pokątny handel (*Schleichhandel treiben*).

²³⁶ *Bernstein-Arbeiter* = pracownik obrabiający bursztyn dla celów galanterijnych (*Bernsteinrechsler*), jak broszki, pierścionki, cygarniczki. Wyroby te z Królewca szły przede wszystkim do krajów wschodnich Azji.

²³⁷ Pod pojęciem *Bogen* rozumiano kartę papieru stemplowego (*Stempel-papier*) przeznaczonego dla celów urzędowych, prawnych, np. wekslowych, asygnacyjnych, kontraktów kupna i sprzedaży, testamentów, zaświadczeń kościelnych, pism procesowych. Przyłożenie stempla państwowego wymagało opłat. W przeważającej części stempel przybijany był w górnej krawędzi pierwszej strony karty (*Stempelbogen*). Pisma nie zarejestrowane na karcie ostemplowanej nie posiadały przed sądem ważności prawnej. Postanowienia o obowiązku wprowadzenia karty stemplowej w Prusach datują się od 1682 r. (lub od 1690 r.).

Bollwerk — zapora

- Budowa śluzy wodnej przy tzw. Książęcym Jeziorze (*Fürsten Teich*) (71, d).
- Budowa zapory przy *Collegio Albertino* (139, a).
- Reparacja zapory i tamy przy tzw. Miedzianym Jeziorze (*Kupfer Teich*) przy bramie Sackheim (70, h).

Bomsien — ołtarz

- Budowniczy ołtarzy (*Bomsien-Macher*)²³⁸ w Królewcu. Sprawy uczniów i czeladników tego zawodu (81, g, 2).

Bona vacantia²³⁹ — dobra skarbowe

- W sprawie skarbowej (*Advocati Fiscii*) przeciwko królewieskiemu staromiejskiemu sądowi (*Richter-Amt*) dotyczącej rozstrzygnięć o dobrach przypadających państwu (*Behinderung in dem exercitio juris ratione bonorum vacantium*) (32, d, 4).
- Rozstrzygnięcia Sądu Dworskiego w Wystruciu w sprawach dóbr skarbowych (32, a).

Bonification — odszkodowanie

- Odszkodowania państwa dla fundacji miejskich Królewca (vid. *Städtische pia corpora zu erhöhenden accise bonification*) (23, d).

Böhmen — Czechy

- W sprawie dopuszczenia do Prus Książęcych czeskich handlarzy szkłem (*Böhmische Glasshändler*) (74, a).

Bönnhasen — partacze

- W sprawie partaczy (*Bönnhasen*)²⁴⁰ przy rzemiośle w Królewcu (81, c).
- Walka cechów z partaczami w Królewcu. Vid. *Bechler-Gewerck in Königsberg contra die Fuscher und Bönnhasen* (81, c, 2).
- Sprawa partaczy. Zob. Konstytucja z 1568 r. (110, a).

²³⁸ Sytuacja prawna budujących ołtarze. Pod pojęciem *Bomsien* czy *Bomos* rozumiano ołtarze. Stąd *Bomolochos* oznaczało tego, który przebywa koło ołtarza, biednego utrzymującego się z ołtarza.

²³⁹ Pod tym pojęciem rozumiano dobra nie posiadające dziedziców i przypadające tym samym fiskusowi. Dobra należące do zmarłego cudzoziemca, przechodzące również na własność fiskusa. Zob. G. Schmidt, *De succisione fiscii in bona vacantia*, Jena 1806.

²⁴⁰ Pod pojęciem *Bönnhase* albo *Bonhase* rozumiano robotników ukrywających się w ziemiankach (w ziemi = *Buhne* = *Boden*) i pracujących jak zajęce (*Hase*) zawsze poza domem w obawie przeprowadzanej rewizji domowej. Stąd tym pojęciem określano np.: krawców szyjących na zarobek a nie będących wyszkolonych w organizacji cechowej czy nie posiadających praw mistrzowskich (*Meisterrecht*). W miastach portowych tym pojęciem określano również maklerów, uprawiających swój zawód bez zezwolenia władz zwierzchnich. W Gdańsku tym pojęciem określano mieszkańców nie zameldowanych na stałe (*nicht angesessenen Einwohner*). Prowadzono więc tzw. „polowania na fuszerów” (*Bönnhasejagen*).

— Projekt zakazu wpuszczania do Królewca w promieniu jednej mili partaczy (*Böhhnhasen*). Zob. Memoriał miast (110, a, p. 36).

Böttcher — bednarz

— Cech bednarzy w Królewcu w sprawie sporów na tle nielegalnej sprzedaży drewna (81, c, 2).

— Cech bednarzy składa skargi przeciwko tartakom w sprawie zakupu drewna na beccki (81, c, 2).

— Cech bednarzy przeciwko Bernardowi Albrechtowi za sprowadzanie z zewnątrz nowych beccek (74, b).

— W sprawie przyznania przez cech bednarzy w Rydze Janowi Kuhrowi listu uprawniającego do wędrówek (124, j).

Bürger — mieszczanin

— Sytuacja prawna mieszczan w małych miastach. Składanie przysięgi (87, d).

— W sprawie wart mieszczkańskich przy bramach miejskich (75, b).

— W sprawie ograniczenia przywilejów mieszczczan. Relacja z 30 grudnia 1690 r. (20, a).

— W sprawie egzekucji na rzemieślnikach ustalonych kar pieniężnych i cielesnych. Podobnie w sprawie mieszczczan w małych miastach oraz mieszczkańców miast nie posiadających obywatelstwa miejskiego (tzw. *Klein Bürger*) (132, e).

— Towary na potrzeby mieszczczan mogą być wyrabiane również w pomieszczeniach dzierżawionych (70, e).

— W sprawie korzystania z wozów przez mieszczczan (74, e).

— Zbiór przysięg mieszczkańskich. Zob. Transakcje (81, a).

— Prawo obywatelskie w Królewcu (81, a).

— W sprawie majątków ziemskich mieszczczan na terenie Żuław Kwidzyńskich. Zasady podziału dziedzictwa tych majątków Zob. *Constitution* z 15 grudnia 1713 r. (141, a).

— W sprawie ustalania zasad prawnych dotyczących karania mieszczczan, kmieci i chłopów (*Bürger, Cöllmer und Bauern*) (59, a).

— W sprawie przedmiotów majątku mieszczkańskiego (*Bürger-Ding*), co do których nie potrzeba angażować urzędnika skarbowego (*officialis fisci*) w razie przedstawiania sprawy przed Sądem Miejskim w Królewcu (80, a).

— W sprawie składania przysięgi obywatelskiej przez przewodniczącego gminy kościelnej w Królewcu (80, a).

— Sprawa uzbrojenia mieszczczan miast pogranicznych z zapasów broni w twierdzach w Piławie oraz w Królewcu (*Friedrichsburg*). Rok 1741, zob. *acta generalia wegen der Grenzexzesse der Pohlen*, vol. II (111, c).

— Spory między mieszczczanami braniewskimi a kapitanem v. Brandt'em w sprawie niesłusznego pobierania ceł oraz mostowego (*Tham Groschens*²⁴¹) w czasie przejazdu mieszczczan na jarmarki w Świętej Siekierce (31, b, 2).

— Ustalanie specjalnego podatku (*Buhlen Gelder*) od wstępujących w związku małżeńskie tzw. patrycjuszki miejskich (*Gross Bürger*) (81, b).

— Mieszczczanie mogą uzyskiwać zezwolenia na kupno, sprzedaż czy zamianę majątku szlacheckiego tylko od przypadku do przypadku. Reskrypt z 15 mar-

²⁴¹ Grosz od XVII wieku stanowił 24 część talara, według stopy konwencjonalnej 320 groszy = 1 marka. Grosz dzielony był na 12 fenigów.

ca 1773 r. Zob. *Actis, dass kein adel. Guth verkauft werden soll, ehe davon nach Hofe berichtet worden* (88, d, gen.).

— Mieszczanie królewieccy zobowiązani są osobiście składać kolektę na rzecz Wielkiego Szpitala oraz Generalnej Kasy Biednych w Królewcu (73, c).

— Mieszczanie nie mogą być szykanowani przez burmistrzów i urzędników miejskich na podstawie tylko donosów, plotek i kobiecych gadek (*Weiber — Klatschereyen*) (59, a).

— Mieszczanie, posiadający dobra szlacheckie, oraz ich synowie, jeśli zamierzają pełnić służbę wojskową, muszą zdobyć nobilitację (2, a).

— Mieszkańcy i czeladź zamieszkująca tzw. uprzywilejowane domy (*privilegirten Häuser* = jurydyki) w Królewcu żądają przyznania im praw miejskich i obywatelskich (75, f).

— Rozważanie uprawnień ze strony posiadaczy szlacheckich, którzy zamierzają zastawić majątki ziemskie, poszczególne folwarki czy nawet poszczególne gospodarstwa (*Meyereyen*), do zatrzymywania praw sądowych oraz do ustalania dzierżawy dziedzicznej. Reskrypt z 24 listopada 1777 r. (88, d, gen.).

— Ustalenie warunków, które decydują o tym, że nie każde małżeństwo szlachianki z mieszczaninem powoduje utratę praw szlacheckich (z urodzenia = *die Rechte der Geburth*). Reskrypt z 20 października 1777 r. (105, d).

— Mieszczanie transportujący swe towary z Kwidzyna do Piławy podlegają na całej drodze prawom miejscowych inkwizycji (33, q).

— Zamiana majątkami ziemskimi między szlachcicem a mieszczaninem może nastąpić tylko za zgodą władz zwierzchnich Księstwa. Wyjątkiem jest fakt zamiany lepszego majątku przez szlachcica. Mieszczanin musi otrzymać gorszy majątek. Reskrypt z 10 kwietnia 1778 r. (88, d, gen.).

— Mieszczanie mogą być siłą zmuszeni do przyjęcia funkcji przewodniczących zarządów gminy kościelnej czy szpitala (tzw. *muneris publici*). Reskrypt z 13 grudnia 1779 r. (73, d).

— W sprawie przyjmowania dzieci szlacheckich na miejsca zarezerwowane w domu sierot dla dzieci mieszczańskich (73, 2, f).

— Zakaz sprzedawania stanowisk obywatelskich przez mieszczan. Edykt z 31 sierpnia 1784 r. (132, a).

— Projekt zasad prawnych nadania praw obywatelskich miasta dla żyjącej małżonki, a posiadającej własne, oddzielne majątki, względnie dla małżonka. Reskrypt z 24 grudnia 1787 r. *vid. actis der Entwurf eines allgemeinen Subsidiarischen Gesetzbuch 1784 J.* (59, a).

— Mieszczanom wolno szukać lepszych warunków życia zagranicą. Reskrypt z 15 lipca 1763 r. w sprawie spadku majątkowego Fryderyka Borna, osiadłego w Gdańsku (32, d, Danzig).

— Królewiecka Dyrekcja Policji (*Königsbergsche Polizei Directorii*) raportuje, że senat akademicki udziela obywatelstwa akademickiego (*academisches Bürgerrecht*) osobom niekwalifikującym się i nie uprawnionym, gdyż wykonują zawód zarobkowy (*sind blosse professionisten*) (139, j, gen.).

— Organizacja Szkoły Obywatelskiej (*Bürgerschule*) w Królewcu z 1798 r. (70, e).

— Wykaz wartości wszystkich majątków szlacheckich w Prusach Wschodnich, posiadanych przez mieszczan. Reskrypt z 5 października 1799 r. (88, d, gen., vol. II).

— Zakaz sprzedawania małych części szlacheckich majątków na rzecz mieszczan, o ile to powoduje ograniczanie zasobu ziemi będącej w posiadaniu mieszkańców wsi. Reskrypt z 7 grudnia 1785 r. w sprawie wdowy Marii Dju-
c.d.n.

